

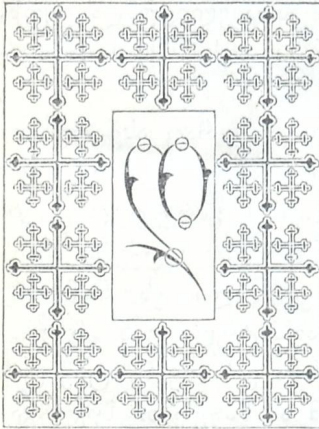

დავით აღმაშენებლისა და თამარ-მეფის მკონხები

ზავთელი და ჩახრუხაკი

წინასიტყვაობა

ილი ხანია ცნობილია ეს შესხმანი. ხშირად დაბეჭდილა, ახლა პირველად იბეჭდება ახლის შუქ-მიფენით. მაგრამ ჯერ კიდევ მრავალი კვლევა და ძიებაა საჭირო, რომ ყოველი წვლილი ისევე იყოს გასაგები, როგორც გასაგები იყო მაშინ, როცა დამწერმა დასწერა. რაც უნდა ძნელი იყოს ასეთი ძიება, ქართულის მკვლევარი მაინც არ უნდა შეუშინდეს ამ სიძნელეს, ოღონდ კი გასაგები გახდეს თხზულებანი ძველ მეხოტბეთა. მათი თხზულებანი ყოვლად ნიშნობლივი ნაშ-

თია ძველ საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკურის ცხოვრებისა, ყოველად საჩინო, ყოვლად არსებითი მოვლენაა ქართველთა ძველ საერო მწერლობისა. ის გარემოება, რომ ეგ თხზულებანი დღეს მივიწყებულია და უგულებელ-ყოფილი არა მარტო ქართველთა შორის, არამედ ქართულის მკვლევართა შორისაც, მხოლოდ იმას ჰმოწმობს, რომ მეტის-მეტად ნაკლებად არის შესწავლილი ესა თუ ის ნაშთი ქართულ სიტყვა-კაზმულ მწერლობისა. ყოველ შემთხვევაში, ექვ გარეშეა დიდი მნიშვნელობა თვით ამ შესხმათა ქართულ ლიტერატურის ისტორიაში. რომ ეს ასეა, იმედია, დარწმუნდებით ქვემოთე გამოკვლევით.

43313

უმთავრესი დანიშნულება ამ ნამუშავევისა ის არის, რომ დასაბუთებით იქმნას გამორკვეული, რა ახალი აზრი დაგვებადა იმ თხზულებათა შესახებ, რომელიც წარმოადგენს დავით აღმაშენებლისა და თამარის ქებას. უნდა აღსანიღი და განმარტებული იყოს უპირველეს ყოვლისა ის ადგილები, რომლის გაგებაც საკმარისია იმის დასასაბუთებლად, რაც ამ ნაწერის საფუძვლად დამისახავს. ეს საფუძველი სამს უმთავრესს აზრს შეიცავს. პირველი აზრი ის არის, რომ შესხმა შავთელისა, თამარის ქებად მიჩნეული, დაწერილია ასის წლის წინად, ვიდრე თამარი გამეფდებოდა და საგნად აქვს შექება დავით აღმაშენებლისა, რომელმაც თავის გამარჯვებით მუსულმანების წინააღმდეგ და მტკიცე მოღვაწეობითსაქრისტიანო სამშობლოსათვის დაიმსახურა სახელ-წოდება აბდულ-მესისა, რაიცა ჰნიშნავს „მონა ქრისტესი“, ანუ მხედარი ქრისტესი. მეორე აზრი ის არის, რომ ქება თამარისა, რომელსაც ჩახრუხადეს აკუთვნებენ, კრებულია ცალკ-ცალკე ხოტბისა, ხოლო ეს ცალკ-ცალკე ხოტბა დაწერილია სხვა და სხვა დროს თამარის საქებრად და სადიდებლად და მესამე აზრი კიდევ ის არის, რომ ამ ცალკ-ცალკე ქება-შესხმის დამწერი, საგულვებელია—შოთა რუსთაველი უნდა იყოს. მეტია კვლავ განმეორება იმისი, რომ ამ უკანასკნელს აზრს ვამტკიცებ არა გადაქრით, არამედ საეგებიოდ.

გზა და გზა ირკვევა სხვა და სხვა წვრილალიცა, რაც ასე თუ ის-აცხოველებს ამ სალიტერატურო ნაშთთა კვლევას ახალ შუქ-მიფენით-მიქცეული აქვს ყურადღება იმისთანა რამესაც, რის გარკვევაც საჭიროა ნაწერის გასაგებად, გარეშე იმისა, თუ ვინ როგორ უცქერის შავთელისა და ჩახრუხადის შესხმასა. ცნობის-მოყვარულს ეს ნაშრომი ხელს აღუპრობს ამ მხრივ, თუ მეტადრე აქ გაფანტული განმარტებანი სხვა და სხვა ადგილისა, სიტყვისა და ფორმისა გამოიყენა ტექსტის კითხვის დროს. მაგრამ მაინც არ ითქმის, რომ ამ ნაწერით სულ გამოიკვა საგანი შესხმათა კვლევისა და განმარტებისა. ეგ ჯერ კიდევ შორს არის და მაგისათვის ჯერ დრო არ მოსულა. საჭიროა სომხურ-ქართულ ფილოლოგიის სხვა და სხვა სპეციალისტის გულდადებული შრომა, რომ ბევრი რამ წვრილმანი გასაგები შეიქმნას. წმინდა ფილოლოგიური კერძობა კიდევ არაფერი—დაუძლეველ დაბრკოლებად არ ჩაითვლება; საქმე ტექსტია. იმას უნდა დანამდვილებული გაგება იქ, საცა მაშინდელი რამ საგანი და ამბავია ნაგულისხმევი ნართაულად, იგავით ხელ-წამოკრული და ნანიშნი. ხოლო ამისათვის საჭიროა უფრო ცხადად, უფრო დანამდვილებით და მრავალ მხრივ ვიცოდეთ დრო დავით აღმაშენებლისა და თამარისა, ვიდრე ვიცით ამ ჟამად.

მ. კილაშვილი, ვ. აბოქაძე, დ. ტყეშელაშვილი, ი. თუმანიშვილი, დ. ეფრემი, დ. ჯაფარიძე.

შავთელისა და ჩახრუხადის შესხმანი მასალას გვაძლევს მრავალ-გვარ მოსაზრებისათვის, თვალ წინ გვიყენებს ბევრ-გვარ გასარკვევსა. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ თავის დროზედ ყოველივე გამოიარკვევა და სრულის ნათელით მოიფინება. მე აქ მხოლოდ სამს ამისთანა გასარკვევ საგანს დავასახელებ.

შავთელის ნაწერში მე-XII საუკუნის დამდეგს შეგხვდებით საკუთარი სახელები საღმთო წერილისა, სახელ-წოდებანი სქოლასტიკურ თხზულებათა და სპარსულ პოემებისა. თამარის მგოსანის ნაწერში-კი მე-XII საუკუნის დამლევს ამ სახელწოდებათა რიცხვს ემატება სახელები ილიადას გმირებისა. ხშირად ჰხმარობს ავტორი ამ სახელებს შედარების დროს. ასეთი შედარება და დაპირისპირება ცოცხალ ადამიანთა და ილიადას გმირთა არა სპეციალურ სქოლასტიკურ თხზულებათაში, არამედ პოეტურს ნაწარმოებში, რომელიც დანიშნული იყო მკითხველთა ფართო წრისათვის, რას ამტკიცებს თუ არა იმას, რომ თამარის დროს ილიადა კარგად უნდა სცოდნოდათ განათლებულ ქართველებს ამა თუ იმ თარგმანითა. მაგრამ არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ თარგმანის გაჩენა უნდა მივაკუთვნოთ ან დავით აღმაშენებლის მეფობის უკანასკნელ დროს ან არა და მის სიკვდილის შემდეგს დროს? თუ არ ასე, სხვაფრივ როგორ აიხსნება ის გარემოება, რომ დავითის მაქებარი შავთელი ასე გულ-გრილად ეკიდება იმ მდიდარ მასალას, რომელსაც მისცემდა ილიადა პოეტურ შედარებათათვის?

ინტერესს აღვიძებს ორისავე შესხმის მთქმელთა მესსიანიზმიცა. მესსიანიზმის ელემენტი უფრო მიტია თამარის მეხოტბეს ნაწერში, საცა გმირი დახასიათებულია, არა მარტო ღვთის ცხებულად, არამედ ღვთაების განხორციელებადაც, ხოლო მთლად წინანდელი ისტორია—ამ განხორციელებისათვის—მომზადებად. ჯერჯერობით ძნელია გარდაწვევებით ითქვას, რამ უფრო იმოქმედა ამ მხრივ მგოსანზედ—განსაკუთრებით ძველის აღთქმის სამესსიანიზმო გავლენამა, თუ აგრედვე მოსლემინურმაცა, სახელდობრ სპარსულმა ანდერძმა, რომ ღვთაება საყვარელ მეფეთა ხორცს შეისხავს ხოლმეო.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოებაცა, რომ სულ არავითარი ადგილი არა აქვთ დათმობილი მგოსანთა ნაწარმოებში ფეოდალებს. შავთელის ხოტბაში კიდევ გვხვდება ორიოდ ნიშანი, რომლითაც ოდნავ არის სიტყვა გადაკრული, რომ არსებობენ ქვეყნად ეს ძლიერნი ამა სოფლისანი, თუმცა უნდა ითქვას ისიცა, რომ დავით აღმაშენებლის შესხმას, ასეა თუ ისე, მაინც ძლიერ უდის სუნი მონასტრისა და სე-

აკის განყენებულ სამწიგნობრო ჰაერისა. თამარის მგოსნის ლექსებში კი, საცა უფრო მეტი მიზიდულობაა ცხოვრებისაკენ და საზოგადოდ უფრო მეტი ხალვათობაა ნივთიერ სინამდვილის აღბეჭდილებისათვის, კრინტი არ არის დაძრული და არც რაიმე ნიშან-წყალი სჩანს საქართველოს ძველ ცხოვრების იმისთანა შესამჩნევ მოვლენისა, როგორც იყო ფეოდალიზმი. მართალია, მგოსანი სამეფო კარის მწერალია, მაგრამ გვირგვინოსანის მეხოტბესი და მაქებარის მდგომარეობა არ ავალეზბდა, გინდა თუ არა, უთუოდ ხმა არ ამოიღო, არ გაიხსენო მთავარნი და ცალკე თემთა მფლობელნიო; გახსენებას იმიტომ უფრო უნდა ჰქონოდა ადგილი, რომ ოსტატურად ჩაჰქსოვოდა იმათ ყოფაცხოვრების ამბავნი თამარ-მეფის ხოტბაში. მაგრამ ხსენებითაც კი არა არის რა ნახსენები. არცა ვგონებთ, რომ ეს გარემოება შემთხვევითა და უცაბედობით აიხსნებოდეს. უფრო საფიქრებელია, რომ ასე დადუმება საქართველოს ცხოვრების ესოდენ შესამჩნევ კერძობის შესახებ, შედეგი უნდა იყოს იმ იდეათა გავლენისა, იმ ფიქრისა და აზროვნებისა, რომლითაც სკოცხლობდნენ პატრიოტულის გრძნობით აღფრთოვანებულნი მაშინდელნი ქართველნი და მათ შორის თვით მგოსანიც. ყველას თვალწინ იზრდებოდა სახელმწიფო, მტკიცდებოდა უხენავესი ხელმწიფება. ქართველი დიდ-კაცობა, ძირეული დიდ-კაცობა, მაშინ, რასაკვირველია, ჯერ კიდევ არ იყო ისე წელში გატეხილი, რომ გულ-წრფელად ეფიქრა, პოლიტიკა ჩემის გვაროვნობის ინტერესებისა ერთგულეობა უნდა იყოს ჩემ საკუთარ მეფეთაო, ანუ რომ საჯაროდ თავი მოეწონებინა, აბა, შემომხედეთ, რა განუკითხავის მორჩილებით ვემორჩილები სამეფო უფლებასაო. ასე თავი მოეწონებინა ჭ არ ეფიქრა, ამით ბევრს ვაკლებ ჩემს წოდებრივ ღირსებასა და ჩემის გვარის ნაანდერძვესაო. დიდ-კაცობა ამას ვერ იკისრებდა. ხოლო ფიქრი, ოცნება წინ მისწრაფოდა. საქართველოს ხელმწიფებრიობის განვითარებას ხელს უშლიდა ფეოდალურ წეს-წყობილების ბორკილები და ამიტომ მოწინავესა და დიდის ჭკუის კაცებს, ცხადია, უზომოდ წარმტაცად ეჩვენებოდათ ეროვნული სამეფო ხელმწიფება, დამოუკიდებელი გარედ, თავისუფალი შინ, ის საკუთარი სამეფო ხელმწიფება, რომლის დასაბამიცა და მიმართულებაც პირდაპირ სათავე და წყაროა ყოველის სიკოცხლისა, მეუფეა მსოფლიოსი. ეს აზრი ქართველთათვის ახალი იყო, სააღმტაცო. პიროვნება და მოქმედულება თამარ-მეფისა კიდევ უფრო მეტის ცხოველებითა და მომხიბვლელობით ჰმოსავდა ესოდენ გასატაცებელ იდეას, რომელიც თითქო ამ საოცარ მეფე-ქალის განხორციე-

ლება იყო. ეს რეალური იდეა თვალ-წინ უხატავდა მაშინდელ მოწინავე ქართველობას ბრწყინვალე მომავალს საეროვნო სახელმწიფო ცხოვრებისას და ამისთანა მომავალს არ უხდებოდა, არ შეესაბამებოდა ჩვეულებრივი, ყველასათვის ცნობილი როლი ყოვლად ძლიერის ფეოდალებისა. ამიტომ სიამოვნებით სდუმდნენ მათ შესახებ ისინიც, ვინც, პოეტურის აღმაფრენით გატაცებულნი, ოცნებობდნენ უფრო დიდებულ მომავლისათვის.

მხატვარი რაფაელი.

ორიოდე შენიშვნა კიდევ, წინასწარი ანუ დასამატი ამ წიგნის ზოგიერთ თავისა და ადგილის გასარკვევად.

იქ, საცა შავთელზეა ლაპარაკი და საცა ვამტკიცებ, დავით აღმაშენებელს სახელი ჰქონდა გავარდნილი აბდულმესისისა, ე. ი. ქრისტეს მონისა გინა მხედრისა მეთქი, ძღვევა-მოსილი მებრძოლი იყო ჯვარისათვისა მეთქი, მეტი არ იქნებოდა დასამტკიცებელი ნივთიერი საბუთი მომეყვანა, ძველი რამ დამესახელებინა, რათა ამით ცხადი გამხდარიყო ის, თუ რამდენად შეესაბამებოდა დავით აღმაშენებელს მე-

ტი სახელწოდება აბდულ მესიისა, „როგორც ჯვარ-შემოსილს გმირს.“ თეიმურაზის მოწმობით (Brosset, Additions 1832, X, გვ. 180), დავით აღმაშენებლის ბეჭედს ასეთი წარწერა ჰქონდა:

ჯვარია მტერთა მძლეველი
მე დავით ვარ უძლეველი.

თეიმურაზისავე სიტყვით (იხ. იქვე), დავით აღმაშენებლის ხსენებას საქართველოს ეკლესია დღესასწაულობდა 25 იანვარს.

იქ, საცა ლაპარაკი მაქვს მგოსანთა ქართულის შესახებ, ვერ ამოვწერავდი მთელს მასალას, გრამატიკულსა და ლექსიკურსა, რადგან ტექსტი ორივე ნაწარმოებისა არაგვაქვს ჯერ სავსებით გაგებული ყოველის თვისის წვლითითა. ასეთის გაგებისათვის ჯერ კიდევ ცოტა დაბრკოლება არ არის დასაძლევია. ეგ დაბრკოლებანი ზოგი თვით მწერალთა კილოს განსაკუთრებულ თვისებისაგან წარმოსდგება, მეტადრე თამარიანში, ზოგი კიდევ იმ გარემოებაზეა დამოკიდებული, რომ სუსტად არის გამოკვლეული არა მარტო ისტორიული მიდამო, საცა მეხოტბენი ასპარეზობდნენ, არამედ ის სალიტერატურო ატმოსფერაც, რომელიც იმათ გარს ერტყა. იმედია რომ ნელ-ნელა გამოამწვევდება და ამოიკრიფება ხელ-ნაწერებიდან ის სალიტერატურო ნაშთნი, რომელსაც დაწაფებით ზ ხარბად კითხულობდნენ ჩვენი მგოსნები. ასეთია, მაგალითად, ახლა ხანს ნაპოვნი ხელ-ნაწერი, რომელიც, ცხადია, წაკითხული ჰქონია თავის დროს მეხოტბე შავთელსა, ესე იგი ეფრემის თარგმანებია შესაქმნისა, საიდანაც დავითის მქებარს ამოულია სხვათა შორის სახელი მოგვის „ანდიბანისა“. ხშირად დაბრკოლება ენის მხრივ იქიდანაც წარმოსდგება, რომ ტექსტი შერყვნილია გადამწერისაგან. ზოგიერთ შემთხვევაში ამ მხრივ იმედი უნდა გვქონდეს იმისი, რომ შესაძლოა უკეთესი ხელთნაწერი აღმოჩნდეს ამ სახოტბო ნაწარმოებთა რაც აქამდე ხელთნაწერებია ნაპოვნი, ყველა დაფუძნებულია ერთს ძველს დედანზე, რომლის ტექსტი, როგორც ყველაფრით ეტყობა, ძალიან დამახინჯებული ყოფილა, ხოლო ფურცლები — არეული და დაშლილი.

წიგნის ბოლოში ლექსიკონიცა მაქვს დართული, სამ ნაწილად გაყოფილი. მესამე ნაწილში საკუთარი სახელებია მოქცეული. ამის წინააღმდეგ ვგონებ არა ითქმის-რა. რაიცა შეეხება დანარჩენს ორს ნაწილს, რომელთა შორის ერთში ძირეული ქართული სიტყვებია, ხოლო მეორეში — ნასესხი და უცხოთაგან შეთ-

ვისებული სიტყვები, ასეთი დანაწილება, რასაკვირველია, უხერხულია მკითხველისათვის, რომელსაც უნდა ლექსიკონი გამოიყენოს ტექსტის გასაგებად. ამა თუ იმ სიტყვის გასაგებად ხან ერთს ნაწილში მოუხდება ჩახედვა, ხან მეორეში. მაგრამ, რაკი მე სხვა აზრი მქონდა ამ ჩემის შრომის დროსმეტი ღონე, არ იყო, ეს უხერხულობა, მაინცა და მაინც არა ისე დიდი, უნდა მეკისრნა. საქმე ის არის, რომ სასურველი იყო უფრო თვალსაჩინოდ წარმომედგინა რაოდენობა და ხასიათი ნასესხებ სიტყვებისა, რომელიც ხმარებულია ამ ნაწერებში, ნათლად გამოემკვია ურთიერთობა უცხოთა და ძირეულ სიტყვებისა ქართულ სალიტერატურო ენაში, თუ გინდ მაშინდელ განათლებულ კაცთა ქართულში. ამას გარდა, გულში მქონდა წმინდა ლინგვისტიკური აზრიცა. ჩვენთვის საჭიროა, რამდენადაც კი შეიძლება, გაეწმინდოთ ლექსიკური მასალა და მოვაშოროთ, რაც კი რამ უცხო დაჭკვრია ზედა, რათა თვალ და თვალ ვიხილოთ ნამდვილი და უეჭველი ძირეული ქართული სიტყვები და აი მარტო ეს სიტყვები უნდა დავუზარისპიროთ სემიტურ სიტყვებს, რაკი თავს ვიდევ და ვამტკიცებ ქართულისა და სემიტურ ჯგუფის ენების ნათესაობას.

ლექსიკონში სიტყვები ძირზეა დაყენებული და ისეა განმარტებული. თუ რამ სხვა ახალი სიტყვები წარმოიბს იმ ძირიდან, ისიც იქვეა შემოგროვილი. ხან და ხან განმარტებაში ნაჩვენებია ერთად-ერთი შესაძლებელი მნიშვნელობა სიტყვისა, თუმცა იქვე მოყვანილია ადგილი, საცა ის სიტყვაა ნახმარი და იქ ეგ მნიშვნელობა მისი არ არის შესაბამის სახესებით.

ძირეულს სიტყვებში, რომელსაც ძველის-ძველს და იშვიათს უწოდებთ, ბევრია ისეთი, რომ არც ძველის-ძველია, არც იშვიათი თავისთავად, მაგრამ ლექსში განსაკუთრებული, ძველის ან საზოგადოდ იშვიათის სიტყვის მნიშვნელობა აქვს; არის ისეთი სიტყვებიც, რომლის მნიშვნელობაც ექვსა ჰბადავს.

როცა ნასესხებ სიტყვისას ვამბობთ, არაბულიაო, ეგ იმას არა ჰნიშნავს, რომ ეგ სიტყვა სპარსულშიაც არ იყოს. ეს ადვილად შესაძლებელია. უფრო უმეტესი ნაწილი მაგნიარ სიტყვებისა სპარსულშიც არის და უფრო იქიდან შეუთვისებიათ ქართველებს.

თსუ გრ. ყიფშიძე

Handwritten signature and date: 1940 წ. ივ. 75